

**RİSÂLETİN KALEM'İ, KALEM'İN RİSÂLET'İ:
FAŞİH'İN PEYGAMBERLER RİSÂLESİ VEYA RİSÂLE-İ ENBİYÂSİ**

**THE PEN OF EPISTLES, EPISTLES OF THE PEN:
FAŞİH'S EPISTLE OF PROPHETS OR RİSÂLE-İ ENBİYÂ**

**ТРАКТАТ О ПЕРЕ/ ТРАКТАТ ПЕРА:
ПОСЛАНИЯ ПРОРОКОВ ИЛИ ПРОРОКИ О ПОСЛАНИЯХ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФАСИХА**

Ahmet İÇLİ*

ÖZ

17. yüzyıl şairlerinden Fasîh Ahmed, dönemine damga vurmuş önemli bir şahsiyettir. Hattat, ressam ve müzisyen olmakla birlikte iyi bir nâsir olan Fasîh, Sebki Hindî'nin önde gelen temsilcileri arasındadır. *Türkçe* ve *Farsça Divan*larının yanı sıra manzum ve mensur birçok eser kaleme alan edibin birden fazla mecmuası da vardır. İnşâ örnekleri arasında mümtaz bir yeri olan Gül ü Mül'ü ve Rûz u Şeb'i de şairin önemli eserlerindedir. Fasîh'in diğer eserlerinden bazıları da küçük birer makale ve risale tarzındadır. Şairin bu çalışmaları, yoğun sembollerle örülü metinlerdir. Bu eserler dışında münşinin, inşâ örnekleri arasında sayılan ve mektuplardan oluşan münşeati da bulunmaktadır.

Fasîh, yaşamda karşılaşılan zorlukların ve tecrübelerin her peygamberin mesajında/davasında görülebildiğine inanır. Bu mesajların iletilmesi, zorluklarla mücadele ve sabır için peygamberlerin hayatlarında, kendince önemli bulduğu dönemleri yazmaya karar veren şair, Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'in hayatlarından bazı kesitler sunmuştur. İki makale formunda kaleme alınan bu yazıların başında kaynaklarda “Kalem Makalesi” veya “Kalem Risâlesi” olarak adlandırılan bir makale vardır. Secilerle örülü, bu süslü nesir/inşâ örneği metinde Fasîh, kalemin işlevine değinmiş olup bazı peygamberlerin risâletleriyle/elçilikleriyle kalem arasında çeşitli ilişki ağları kurmuştur. Sözlükte mektup, bir ilme dair yazılmış küçük kitap/eser, haber/ mesaj göndermek, elçinin götürdüğü mesaj, bir kişinin sözünü, isteklerini, başka birisine tebliğ etmek/iletmek anlamlarına gelen **risâle**den hareketle, Fasîh'in “Kalem Risâlesi”, kalem-risâlet (kalem-yazı-mesaj-iletici) eşdeğerliğiyle “risâletin kalemi” ve “kalemin risâleti” boyutuna taşınmış olur. Bir diğer ifade ile kalem, risâlet misyonunu üstlenir. İçerik açısından bakıldığında ise birliktelik arz eden bu üç risâle, Fasîh'in Peygamberler hakkında kaleme aldığı bir eser mahiyeti taşır.

Çalışmamız, Fasîh'in *Kalem Risâlesi* ve sonrasında gelen *Peygamberler Risâlelesinin* kısa tanıtıcı bir incelemesidir.

Anahtar Kelimeler: Fasîh, Kalem, Risâlet, Kâlem Risâlesi, Peygamberler Risâlesi, Hz. Âdem, Hz. İbrahim.

* Doç.Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmeticli@ardahan.edu.tr. 10.17498/kdeniz.279223

ABSTRACT

Fasîh Ahmed, one of the poets of the 17th century, is a significant figure who made his mark in his period. Along with being a calligrapher, painter and musician, as well as a good scholar, Fasîh is among the prominent representatives of the literary style of Sebk-i Hindî. The scholar, who completed numerous works in poetry and prose besides *Divans* in *Turkish* and *Farsi*, also has multiple journals. The poet's significant works include *Gül ü Mül* and *Rûz u Şeb*, which have an eminent place among examples of prose. Some of Fasîh's other works are in the form of small essays and epistles. These works of the poet are texts filled with intensive symbols. In addition to these works, the scholar has a collection in the form of prose which comprises letters.

Fasîh believes that difficulties and experiences encountered in life can be seen in all prophets' messages/causes. The poet, who decided to write about periods he found significant in prophet's lives in order to communicate these messages, fight these difficulties and for patience, presented cross-sections of the lives of Prophets Adam and Abraham. In the beginning of these text written in the form of two essays, there is an essay named "Kalem Makalesi" (Essay of the Pen) or "Kalem Risâlesi" (Epistle of the Pen). In this decorated example of prose constructed with *saj'* (rhyming prose), Fasîh discussed the function of the pen and established relationship networks between the pen and epistles/missions of some prophets. In the dictionary, letter as coming from epistle which means a small book/work written about a discipline, sending news/messages, message carried by a messenger, is carried to the dimension of "risâletin kalemi" (the pen of epistles) and "kelamin risâleti" (epistles of the pen) with Fasîh's association with "Kalem Risâlesi", *kalem-risâlet* (pen-text-message-messenger). In other words, the pen takes on the mission of epistle writing. When understood in terms of content, these three epistles which constitute a collocation, may be seen as a single work written by Fasîh regarding the Prophets.

Our study is a descriptive analysis of Fasîh's *Kalem* and later *Prophets* epistles.

Key Words: Fasîh, Kalem, Epistles, Kalem Risâlesi, Epistles of Prophets, Adam, Abraham.

АННОТАЦИЯ

Фасих Ахмет является одним из ярких представителей литературы 17 века, который оставил большой след в формировании поэтического искусства. Рукописец, художник и музыкант одновременно Фасих является также одним из ведущих представителей Себхи Хандина. С помощью своего пера он обогатил печатные издательства множеством непревзойденных Диванов на турецком и персидском языках. Например, произведения «Роза и вино» и «День и ночь» являются наиболее значимыми в творчестве поэта. Остальные его труды представляют собой небольшие статьи и брошюры. В этих текстах содержится какое-то сплетение символов. Кроме этих работ, также представлены произведения эпистолярного жанра, например, письма.

Испытания и различные трудности, возникающие на его пути, Фасих пытался найти объяснение в посланиях и действиях пророков. Руководствуясь своими убеждениями, поэт считал наиболее убедительными примерами испытаний, сложной борьбе и терпении жизнь пророков Адема и Ибрахима. Среди работ поэта выявлены две статьи под названием «Статья о перу» или «Трактат перу», однако они проходят

как одна публикация. Фасих пользуясь традиционной рифмованной прозой Дивана, выразительно описывает перо как орудие для написания и между строк раскрывает назначение пера, как носителя различных связей и содержания. Фасих в статье «Трактат пера» считает, что «Трактат перу» и «Трактат пера» являются одинаковыми по своему содержанию, так как в этих вариантах содержится словарное письмо, написанное в форме краткой книги/произведения, новости/сообщения, сообщение посла, чье-то слово, пожелания, чье-либо выступление/поручение. Функция или назначение пера дополняется метафорическим смыслом, как орудие тайной миссии послания. С точки зрения содержания, представленные три трактата, Фасих собрал в одну книгу о Пророках и назначении пера.

Ключевые слова: Фасих, перо, трактат, Трактат пера, Послание пророков, пророк Адем, пророк Ибрахим.

GİRİŞ

İnsanoğlu, yeryüzündeki yaşamında varlık âlemi ile sürekli bir iletişim ve etkileşim halindedir. İnsanın kendisi ile kâinat arasındaki bu iletişim, kendisini ve kâinatı anlama ve anlatma çabasıdır. Edebî eserler/anlatılanlar da aynı şekilde insanoğlunun kâinat/varlık ile iletişiminin bir dışavurumudur.

Sebk-i Hindî'nin 17. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden Fasîh, dünyaya bakışını, insanlar arası iletişim ve etkileşimi, varlık alanındaki nesnelere sembolik ve imgelem değerlerini manzum ve mensur eserlerinde dile getirmiştir. Bu yönüyle her yazarda olduğu gibi Fasîh'in eserleri, bir anlamda kendisinin aynası konumundadır.

Bir edip ve şair olmanın yanı sıra hattat ve ressam olan Fasîh'in hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde birçok inceleme ve araştırma vardır. Bu çalışmalar, tezkireler, biyografik eserler ve edebiyat tarihleri ekseninde yapılmıştır.

Peygamberler Risâlesi/Risâle-i Enbiyâ

Fasîh'in inşâ örnekleri arasında sayılan önemli bir eseri, *Peygamberler Makalesi/Risâlesidir*. Dil açısından bakıldığında secilerle ve uzun tamlamalarla örülü metin, süslü/ağdalı bir nesir örneğidir.

Risâle/ler, Fasîh hakkında bilgi veren tezkire ve biyografik eserlerde ismen geçmemektedir. Esrar Dede, Fasîh'in eserlerini tanıtırken “üç dörd aded resâil-i latifeleri” (Genç 2000: 427) ifadeleriyle onun bazı risâlelerinin olduğunu belirtmektedir.

Eserin giriş kısmı olan ilk risale, *Kalem Makalesi* adıyla ilk olarak Çıpan tarafından tanıtılmıştır (2003: 36). Tanıtımda esere ait 5 (beş) yazma nüshaya atıfta bulunulmuştur. Çıpan eseri tanıtırken şu ifadeleri kullanır: “*Aslen Münşeât'ın içerisinde mevcut olan bu eser bazı divan nüshalarının sonunda da müstakil olarak tespit edilmiştir.*” Fasîh'in Çıpan tarafından bilinen ve müstakil olarak tanıtılan 4 (dört) münşeât mecmuası vardır (2003: 33). Belirtilen *Kalem Makalesi*, bu mecmuaların hiçbirinde geçmemektedir. Çıpan'ın dipnotta (2003: 36) belirttiği Nafiz Paşa 1514/14 yaprak 134b-135a'da Fasîh'e ait bir başka eser olan “Tenbâkû-nâme” bulunmaktadır. Bu durumda eserin Fasîh'in münşeâtından olabileceği fakat eldeki münşeât mecmualarında söz konusu makalenin mevcut olmadığı söylenebilir (İçli 2014: 10-12). Bu bilgilere bakıldığında Çıpan tarafından tespit edilen *Kalem Makalesine* ait nüsha sayısı 4 (dört)'tür.

Risalenin, bu nüshalar dışında tarafımızdan tespit edilmiş 3 (üç) yeni nüshası daha vardır. Elde bulunan 7 (yedi) nüshanın¹ bir tanesi şaire ait olmayan bir mecmuada geçmektedir. Geri kalan altı nüsha ise Fasîh'in divan nüshalarının sonlarındadır.

Nüshalarda Kalem makalesi olarak bilinen eser ile birlikte, Hz. Âdem ve Hz. İbrahim hakkında yazılmış iki küçük makale daha bulunur. Ayrıca *Kalem makalesinin* başında mensur bölüm başlamadan (bir nüsha hariç) gelen yedi beyitlik bir manzume/kita vardır.

Fasîh'in kendi hattıyla yazdığı divan nüshalarında bulunmayan bu makaleler, ona ait en önemli mecmuasında da geçmez. Ahmed Dede en geç H. 1097 yılında yazdığı mecmuasına, divanında olmayan bazı rubai ve gazelleri de eklemiştir (İçli 2015a: 49-73; İçli 2015b: 209-222). Risalelerin bu mecmuada olmaması, bunların bu tarih sonrasında kaleme alınmış olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Elimizdeki yedi yazma nüshanın tümünde bahse konu üç makale yoktur. Bir nüshada sadece *Kalem Risalesi* bulunurken iki tanesinde de Hz. İbrahim'in anlatıldığı makale bulunmamaktadır. Diğer beş nüshada üç makale tam olarak geçmektedir.

İçeriklerinden anlaşıldığı kadarıyla bütünlük arz eden üç makale, birbirinin devamı niteliğindedir.

Eserin Muhteva İncelemesi

Manzum giriş ve Kalem Suresinin birinci ayeti ile başlayan ilk risâlede, kalemin varlık âlemine gelişinden, ontolojik ve felsefî olarak bahsetmiştir. Ardından kalemin nesne olarak üretimine, kullanımına ve işlevine; sembolik ve imge değer(ler)i açısından oluşturduğu anlam örüntülerine dair bilgiler sunulmuştur. Risâlede kalemin teşbih ve mecaz unsuru olarak iletişimde olduğu kişiler ve nesnelere de genişçe yer verilmiştir.

Makalede; yazı yazma aracı olan “kalem”, sembolik olarak “eğitim” ve “öğretim” kavramları ile oluşturduğu “yol gösterici alet/nesne: mesaj” bağlamındaki anlam örüntüsünden hareketle *risâlet/gönderi* arasında bir ilişki ağı kurulmuştur. Her bir peygamber, bir gönderi/mesaj/risâlet olduğundan peygamberlik ve kalem arasında önemli sembolik bağlar söz konusu olabilmektedir.

Fasîh bu makalede adı geçen peygamberler ile kalemin sembolik ve imgesel anlam çağrışımlarını bir arada işlemiştir. Bir diğer deyişle; her bir peygamber(in risâleti), kalemin bir başka sembolik veya imgesel çağrışımıdır.

Manzum girişte Fasîh, kendisinin keder denizinde boğulacak kadar çok sıkıntı ve ıstıraplar içinde olduğunu belirtir. Fakat bu duruma boyun eğmemesi, dertler ve acılarla yaşamaması gerektiğini de ifade eder. Eziyet ve zorlukların bir dünya geleneği olduğunu açıkladıktan sonra zorluklara ve dünyaya sitem etmektense bir teselli bulması gerektiğinin farkında olan Fasîh, her bir peygamberin hayat hikâyesinden/hayatlarından kesitlerin en önemli teselli kaynağı olduğunu belirtir. Ona göre her bir nebinin hayatında kendisi için bir örnek, kılavuz ve kurtuluş vesilesi vardır. Bundan dolayı da düşünce vadilerinde, uçsuz bucaksız acı ve ıstırap sahralarında ıstırap çekip şikâyet etmektense peygamberlerin hayatlarından bazı kesitleri yazmasını kendisine öğütler. Böylece derdine dermanı, kalemin yazacağı peygamberlerin hayatlarında bulabilecektir. Manzumede “kalem”i yaratan Allah’a şükür ve Hz. Peygambere salat ve selam da vardır:

¹ Nüshaların kayıtları kaynakçada belirtilmiştir. Çalışmamız, makale sınırları gereği, bahse konu metinlerin tanıtımı ve muhteva incelemesinden oluşmaktadır. Yazma nüshaların tanıtımı ve metnin yeni yazıya aktarımı ise başka bir çalışmamızın konusu olup en kısa sürede yayımda olacaktır.

*Ne turursın Fasîh-i güm-şode-dil / Gark olup bahr-ı ıztırâb u gama
Çekme hergiz kemân-ı endîşe / Düşme bî-hûde hançer-i eleme
Böyledür tavr-ı âlem-i fânî / Virme manâ bu çarh-ı pür-siteme
Sana besdür tesellî ile nazar / Vaka-i her nebîyy-i muhtereme
Turma ol vâdîlerde meydân vir / Eşheb-i şüh-cünbüş-i kaleme
Eyle tefviz ümûrını her ân / Hâfizu 'l-levh ü hâlıkü 'l-kaleme
Sad salât u selâm-ı bî-hemtâ / Ekremü 'l-halk u eşrefü 'l-ümeme*

Manzum girişte çok açık ve net bir şekilde anlaşılan şudur ki; Fasîh, peygamberlerin hayatından kesitleri sunacağı bir eser yazmak istemektedir. Bu eserde başta kendisi olmak üzere herkesin ibret ve teselli gözü ile bir kazanımının olacağı da vurgulanmaktadır.

Kalemin, metinde ismi geçen peygamberlerle olan sembolik ve imgesel çağrışımlardan ve girişteki manzum kısımda belirtilen peygamberlerin mesajını anlama/kavrama/yaşama düşüncesinden hareketle denilebilir ki; Fasîh bir anlamda peygamberlerin hayatlarına dair bir eser yazmak istemiştir. Böylece Hz. Âdem ve Hz. İbrahim hakkında iki metin kaleme almıştır. Bu durumda adı geçen “Kalem Makalesi”, Fasîh’in tasarladığı ve bir kısmını da hayata geçirdiği peygamberlere dair geçen yazdığı/yazacağı mensur kitabının kaleme övgü bağlamındaki girişidir. Fakat yazar, büyük bir ihtimalle ömrünün sonlarında olduğu için, bu eserini tamamlayamamıştır. Son tahlilde denilebilir ki üç farklı risale gibi görünen her bir metin, aslında bir bütünün parçalarıdır.

Hz. Âdem risâlesinde geçen ifadelerden de anlaşıldığına göre insanlık için başa gelen her belâ ve musibette binlerce teselli ve hikmetler bulunduğu müellif tarafından dile getirilmektedir. Bu beyanlardan da anlaşıldığı kadarıyla manzum kısımda geçenler ile Hz. Âdem’in hayatına dair bilgilerin aktarıldığı makalede geçen ifadeler çok açık bir şekilde paralellik arz etmektedir.

Hz. Âdem’in yaratılışı, meleklerle olan iletişimi, Hz. Havva ile olan münasebeti, dünyaya gelişleri, dünyadaki arayışları ve affedilmelerinin anlatıldığı risâlede, çekilen ıstırapların bir gün son bulacağı ve acıların yerini sevinçlerin alacağı vurgulanmaktadır.

Hz. İbrahim risâlesinin içeriğine bakıldığında da aynı durum söz konusudur. Nemrut’un yaptığı ve yapacağı zulümler, işkenceler ve uygulayacağı baskıcı tavırların nasıl suhuletle bertaraf edildiği ve Hz. İbrahim’in tüm bunlardan nasıl sıyrıldığının anlatıldığı bölüm ile girişteki manzum kısımda aktarılan her bir peygamberin ve çevresindekilerin hayatlarında çektikleri sıkıntıların kişilere örneklik teşkil ettiği ifadelerinin eşdeğerlik arz ettiği görülür.

Fasîh bu makalede, Hz. İbrahim daha doğmamışken, halkın acılarını, Nemrut’un baskıcı uygulamalarını, bireysel arzular için çevredekilerin bertaraf edilmesi endişesini, geleceğini garanti altına almak için yapılan zulümleri, Hz. İbrahim’in doğuşunu engellemek için katledilen nice çocuk ve ailelerinin çektiği sıkıntıları anlatmaktadır. Öte yandan tüm bunların Hz. İbrahim’in yaşamasına engel olamadığını, umudun her zaman kazandığını, kurtuluş ve sevinçlerin de bir şekilde geleceğini ve hakikatın tecelli edeceğini açık bir dille ifade etmektedir.

Bu muhtevadan da anlaşılacağı üzere, elimizdeki metinlerin farklı üç makale olarak değil de bir tek edebî metin olarak değerlendirilmesi kanaati hâsıl olmuştur.

Bu üç risâle tek bir edebî metin olarak Peygamberler hakkında yazılan risâleler olduğu için eserin adı tarafımızdan “Peygamberler Risâlesi” olarak belirtilmiştir. Ayrıca manzum girişteki “vaka-i her nebîyy-i muhtereme” dizesi de eserin adı hakkında bir ipucu barındırmaktadır. Her nebî, tüm peygamberler anlamında “Enbiyâ”; “vaka” da “kıssa” anlamını barındırdığından eser bir anlamda bir “Kıssa-i Enbiyâ”dır. Fakat Fasîh, eserini tamamlamadığı için esere isim verememiştir. Tamamlanamayan eser, risâleler halinde kaldığı için “Risâle” tabiri daha uygundur. Bundan dolayı eserin, “Peygamberler Risâlesi” veya “Risâle-i Enbiyâ” olarak adlandırılması tarafımızdan önerilmektedir.

Kalemiyye ve Kalem Makalesi

Ahmed Fasîh’in *Kalem Risâlesi* olarak belirtilen eseri ile isim benzerliği taşıyan manzum bir Kalemiyye’si vardır. Şair, kendi hattıyla yazdığı Divanı ve Gül ü Mül’ü nüshasında mesnevinin adını kendisi koymuştur (İçli 2014: 449, 258). Çalışmamıza esas makalenin elimizdeki iki yeni nüshasında başlık olarak “Kalemiyye” kullanılmıştır. Fakat başlıkların Fasîh tarafından yazılıp yazılmadığı bilinmemektedir. Kalemın övüldüğü, özelliklerinin sıralandığı ve işlevinin de genişçe yer aldığı bu kısım, kalem hakkında yazıldığı için böyle isimlendirilmiş olabilir.

Kalemiyye mesnevisi, Gül ü Mül’ün yazıldığı yer, yazılma sebebi ve kime sunulduğuna dair bilgiler de vermektedir. Ayrıca Kalemiyye’nin isminin verildiği bölümde mesnevinin Köprülü Ahmet Paşa’ya bir methiye olduğu da ısrarla belirtilmiştir (İçli 2014: 35-39).

Manzum olduğu için Fasîh divanına Çıpan tarafından (2003: 247-253) eklenen 97 beyitlik mesnevîde “kalem” hakkında geniş bilgiler verilmektedir. İlk 40 beyitte Fasîh, kalemın işlevini genişçe açıkladıktan sonra çektiği sıkıntıları ve başkalarının kendisine yaptığı eziyetleri yazmada kalemın kendisine yardımcı olacağını belirtip Köprülü Ahmet Paşa’ya bunları iletmeye karar verir. Bahsi geçen Kalemiyye, **Gül ü Mül’ün girişi** olup kaleme övgüdür.

Kalemiyye mesnevisi ile bu risâle arasında içerik bağlamındaki benzerlik ve farklılıklar başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte; aralarındaki en büyük fark, birisinin manzum diğerinin ise mensur oluşudur.

İçeriğe bakıldığında ise her iki metinde kalemın işlevinin geniş bir şekilde verildiği görülür. Her ikisinde ortak olan nokta, kalem sayesinde duyguların ifade edilmesi ve teselli bulunmasıdır.

Aralarındaki en büyük farklardan birisi de mensur metnin Peygamber kıssalarındaki mesajları bilme ve bildirme fonksiyonunun aksine; manzum metin Gül ve Mül arasında geçen münazaranın girişi olup Ahmet Paşa methiyesi olmasıdır.

Çok ağır/sanatlı bir dille yazılan mensur metinde geçen bazı manzum kısımlar, manzum Kalemiyye’de de görülür. Hangisinin daha önce yazıldığı kesin olmamakla birlikte, H. 1097 tarihli Gül ü Mül’ün Fasîh’e ait bir mecmuada yazıldığı düşünüldüğünde *Peygamberler Risâlesi*’nin Gül ü Mül’den daha sonra yazıldığı söylenebilir.

Kalemın Anlam Örüntüleri

Peygamberlerin hayatlarını konu edinen ve bütünlük arz eden *Peygamberler Risâlesinde/Kıssa-i Enbiyâ*’da “kalem”, şair tarafından genişçe işlenmiştir. Fasîh, bu makalelerde kalem simgesi etrafında, çeşitli imgeler oluşturmuştur. Kalemın; varlık sahnesine gelişinden, yapılışına ve işlevine kadar birçok serüveni çeşitli anlam çağrışımları ile sunulmuştur. Ayrıca kalem-risâlet bağlamında da farklı mazmunlar/imgeler

görülmektedir. Peygamberlerin kalem ile örüntüsü de kayda değerdir. Bu başlıkta kalem simgesi üzerinde eserde geçen anlam örüntüleri verilmeye çalışılacaktır.

Kalem'in Allah tarafından önemi belirtilmiş bir araç olduğu mensur kısmın hemen başında Kalem suresinin ilk ayetiyle verilir. Bu ayette kalem, kalemi tutan, kalemlerle yazan ve yazılanlara Allah'ın ettiği yemin² ile kalemin değeri vurgulanmıştır. Buna göre, kalem, onunla yazı yazanlar ve yazılanlar ayrı ayrı önem taşırlar. Bu durumda yazılan yazının önemi kadar, onu aktaran da aynı şekilde önemlidir. Fakat esas olan kalemin varlığıdır. Bu durum Kuran-ı Kerim'de başka bir surede de açıkça belirtilmiştir. Çünkü esas olan kalem ile yazmayı öğreten Rabbin ikramıdır.³ Kaleme verilen bu üstün nitelik sayesinde eserler yazılmakta, böylece insanlar, duygularını ve düşüncelerini dışarıya aktarmakta ve varlık hakkındaki düşüncelerini, yeryüzündeki yaşamın durumunu hem çevresindekilere hem de sonraki nesillere aktarabilmektedir.

Metinde, insanların ve âlemlerin rızık vericisi Allah'ın bir dil tercümanı olan kaleme ettiği yemin Fasîh tarafından ayet haricinde ayrıca belirtilmiştir. Bu durumda kalemin bir gönül ve dil tercümanı olduğu vurgulanır. Bir diğer ifade ile kalem, gönül ve dilin söylediklerini bir mütercim edasıyla farklı işaretlerle açıklayan önemli bir nesnedir.

Kalem, akıcı dili olan, açık ve net, samimi beyanlı/ifadeli, serbestçe yazan, cesurca ve özgürce düşünen yetmiş iki milletin de bir tercümanıdır. Böylelikle kalem, başka halkların ve milletlerin dilini aktaran ve onları tanıtan bir mütercimdir. Onların duygu ve düşüncelerini tüm dünya milletlerine aktaran bir özellik sahibi olarak kalem, ayrıca övülmüş bir nesne konumuna getirilmiştir.

Kalem, insanların içlerindeki gizli duyguları ve düşünceleri, harf harf okuyup bilmektedir. Ayrıca, bu duygu ve düşünceleri başkalarına bildirme vasıtasıdır. Bu izahlarda kalemin insanların dışardaki iç bilgilerini yansıtan bir ayna olduğu vurgulanmıştır. Kalem, yazı yazma aracı olarak, bireylerin içindekileri dışarı yansıtan ve gelecek nesillere aktaran öyle bir araçtır ki Allah, ona yemin etmiştir. Çünkü kalem, Allah'ın ve yarattığı insanların özelliklerini aktarıp yansıttığı ve açıkladığı bir görevlidir. Yani bir anlamda “elçi”dir.

Kalem, dünyaya ait bir nesne olarak, orta sınıfta/orta boydadır. Değer olarak da kamışlıktan kesildiği için sıradan bir nesne gibidir. Bir anlamda siyah yazısıyla bataklıkta yetişmesi ile bir köle ve sıradan bir halk çocuğudur. Bununla birlikte işbilen bir idarecidir. Kalem, tüm dünyanın inceliklerini, sırlarını ve onların varlık bilgilerini bilmektedir. Ayrıca kalemin yazdıkları (sevinç çocukları/köleleri) yol gösteren bir gönül hoşluğudur.

Kalem, yazı yazarken çıkardığı sesler, ifade değerleri, yazdıkları ve terennümlerinin duygu ve düşünce değerleri ile açıklanmaktadır. O bu sıfatlarıyla, cennet bağ ve bahçelerinin binlerce şubesinden biri olan cennet havuzlarının çıkardığı güzel nağmeli, sesi yürekleri okşayan bir bülbüldür.

Kalem öyle bir bülbüldür ki, onun dilinden dökülen inciler, cemâdâtın/dünyalıkların, katı cisimlerin, cansız bedenlerin boş kalıplarına, tenlerine bir “nağme, ruhani bir konuşma/düşünce aracıdır” sözüne mutabık olarak, yaşam ve canlılık verir. Kalem böyle bedenler için bir diriliştir.

² “Nûn, Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun” Bkz. Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, s. 563

³ Bkz. Kuran-ı Kerim, Alak Suresi, 3,5. Ayetler. s. 597

Kalem bir “sur/düdük” gibidir. Ayrıca çalgı aleti “ney” gibi o da kamışandır. Ney, nağmeler çıkarır, kalem ise yazar. Kalemin nağmesi ise, çıkardığı sesle birlikte, yazdığı ifadelerin mana değeridir. Ney’den dökülenler/inciler ses iken, kalemin yazıları onun incileri/nağmeleridir.

Kalem, daha çok kazanç/nimet elde etmek için bir sebep, değerli bir araçtır, alettir. Duyguların, düşüncelerin hesapların (ekonomik, sosyal hayatın) tercümanıdır.

Kalemin oluşum süreci de metinde sembolik bir dille ifade edilmektedir. Buna göre; kalem yeşil elbisesini (kamışın yaş halini) sevgi ve muhabbet güneşinin hararetinden yırtıp ondan sıyrılmış ve yapraksız, süssüz kalmıştır. Bunun müsebbibi ise muhabbettir. Yani kalemin yapraksız oluşu ve süsünün olmaması, onun tamamen muhabbet/sevgi güneşi ile pişmesi ve yoğrulmasının sonucudur. Bundan dolayıdır ki kalem, muhabbetle yazar. Kalem, muhabbet güneşiyle yoğrulup olgunlaşarak, görünen süslerini bırakıp gerçek niteliğe ulaşmıştır. Bu özelliğiyle maddiyattan ve mecazdan sıyrılıp maneviyata ve hakikate ulaşmanın bir simge değeri konumunda işlenmiştir.

Kalem, kamıştan olmakla, üzerindeki püskülleri ile sümbüle benzetilir. Zemini sulak olan sazlıktaki kamışın sümbülü, tohumu Bağdat’tan gelmiş su sümbülü gibi düşünülmüştür. Böylece kalem de gül bahçesinin hoş kokulu, kıvrım saçlı bir sümbülü gibi sembolize edilmiştir.

Mürekkep hokkalarına konan ve “lika” denen ham ipek, esasında mürekkebin dökülüp dağılmasını ve yerleri kirletmesini engellemek içindir. Bu ipek, kamışın başağı olarak ifade olunmuştur. Kamışın en uç/başnoktasında olan tüyümsü, örgülü saç benzeyen başağı ile saç arasında ilişki kurulmuştur. Aynı zamanda kalem/kamış, sümbül bitkisinin başağındaki kıvrımlı ve örgülü çiçek ile de ilişki halindedir.

Kalemin üretim süreçlerinden birisi de onun yazan kısmının/ucunun oluşumudur. Mürekkepli kalemlerin uçları ikiye ayrık haldedir. Bu durumda kalemlerin iki dilli olduğu söylenebilir. Aslında bir ucun ikiye ayrılması olan bu durum, makalede farklı anlam örüntüleri ile sunulmuştur. Kalem içindekileri/muhabbet güneşinden damıttığı tatlılığı, kalemin ucuna doğru akıtarak yazar. Kalemin dudağı/ağzı, fahişçe ifadesiyle edep, uygun bir dille konuşan kişinin içinden (kalemin vücudundan) dökülen şıranın/kelimelerin tatlılığından çatlamıştır. Kalemin ikiye bölünmüş ucundan akan mürekkep ile bal arasında anlam birliği sağlanmıştır. Bu yönüyle kalemin dudağının çatlamış olması, yemiş olduğu mürekkepten/baldan dolayıdır.

Kalemin belagatindeki güzel ifadeler, anlatının tadı tuzu bağlamında değerlendirilmiştir. Çünkü belagatteki tadı veren tuzluluktan ötürü kalem sürekli olarak ıslaklık ister, bundan dolayı da mürekkep yalar. Mürekkebin tadı ne tatlıdır ne de tuzludur; ama hem tatlı hem de tuzludur. Kalemin ucunun ıslaklığı ile mürekkebin hammaddesi arasında da anlam birliği sağlanmıştır. Sülfat ise tuz ile ilişkilendirilir. Tuzluluktan amaç, tat verme ve güzellik katmadır. Tuzlu olunca dudak susar, ıslanması lazım, böylece tekrar tekrar ve sürekli konuşmak ve yazmak için mürekkebe dalması gerekir.

Kalem sembolik olarak, başka varlıklarla da ilişkilendirilir. Kalemin genelde siyah yazması, onun “siyahlık” kavramı ve siyahı belirten simge değerlerle iletişimde çeşitli anlam örüntülerine kapı aralar. Kalem, ifade ve mana sümbülleriyle beslenen misk kokular üreten Leyla görünümlü, Kays/Mecnun sevdalı mana ve beyan ahularını/ceylanlarını kendisine arkadaş edinmiştir. Mecnun’un çölde ahularla konuşması, derdini ona dökmesi gibi kalem de mana ve ifade ceylanlarıyla konuşmaktadır. Kalemin yazdıkları dizelerde ceylanlar otlamaktadır ki bu ahular, mana ve beyan güzelliğini aramaktadırlar. Böylece

kalem, satırların üzerinde düzenli yürüyen güzel yürüyüşlü, hoş kokulu mana ve ifadenin güzellikleriyle beslenen bir ceylana benzetilmiştir. Ayrıca bu ceylan göbeğinden güzel koku üretmektedir.

Mürekkebin siyahlığı ile misk siyahlığı arasında bir bağ kurulur. Yazılan her yazı veya edebî eser, kalem vasıtasıyla (kalemin vücudunda) güzel kokulu miske çevrilmiştir. Bir diğer ifade ile güzel söze ve güzel yazıya dönüşmektedir. Bu durumda her bir kelime/sühan/söz, bir ceylan ile özdeşleşir. Kalem tıpkı Mecnun/âşık gibi, onları kendisine dost ve arkadaş edinmiştir.

Kalem, Mecnun'un başında kuşların yuva yapması ile de bağlamında değerlendirilir. Kamışın/kalemin püskülü, Mecnun'un saçı gibi düşünülmüştür. Bu durumda Mecnun, kalemin kendisi olmaktadır. Metinde belirtildiği üzere, irfan âleminin yüce kanatlı kuşları, kalemin karışmış, kıvrımlı ve perişan saçında/başında yuva kurmuştur. Böylece kalemin irfan âlemi ile olan iletişimi de vurgulanmıştır. Bu kuşlar, birer melek hüviyeti taşıdıkları için bir anlamda ilham ve vahiy ilişkisi de belirtilmeye çalışılmıştır.

Kalemin yazarken takip ettiği satır düzeni, ip ile sembolize edilir. Bu durum, satırın görüntüsü/yazının düzlüğü ve aynı hizada yazılması demektir. Kalemin yazı yazması, onun yolculuğa çıkması şeklinde sunulur. Bu yolculukta yazılan her bir kelime, kalemin ayağından bir ip şeklinde görülür.

Kalem, Hz. Musâ'nın kelime sıfatına eş değer olarak söz Tur'unun kelime/konuşanı/aktarıcısı olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Hz. Musa'nın yed-i beyzâsı da kalemle özdeşleştirilerek uzun/değişik ve çok manalar taşıyan bir eldeki alet/çalgiya benzetilmiştir. Aynı kalem, müslüman olan ve olmayan herkesin işlerinin zamanlarını belirleyen bir vakit ayacı gibi de düşünülmüştür. Kalem, yazma esnasında, işlerine/menziline yetişmek için acele/hızlı hareket eden bir seyyaha da benzetilmiştir. Bununla birlikte hem amir hem memur olan kalem ağzı eğri olmasına rağmen doğru sözlü bir kişiyle de sembolize edilmiştir.

Mürekkebin her damlası/yazısı, Hz. Âdem ve Hz. Yakup'un gözyaşına benzetilmiştir. Kalem, tıpkı Hz. İdris'in elindeki iğne gibi güzel sözler ve anlamlı düzgün cümleleri nakış nakış işler ve kişiye uygun bir elbise diker. Kalemin yazma esnasında çıkardığı ses ise Hz. Davud'un sesine teşbih edilmiştir.

Fasih'e göre kalem yazdıkları, insanlara kazandırdıkları ile tıpkı Hz. İsa gibi cansızlara can vermektedir. Kalemin yazdıkları insanlara birer ikram olarak değerlendirilip Hz. İbrahim'in misafirperverliği ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte kalemin yontulması, bıçak altına yatması da Hz. İsmail ile özdeşleştirilmiştir. Aynı kalem uysal bir şekilde kendisini yazana sadakat ile bağlı olması yönüyle de Hz. İsmail'e benzetilmiştir.

Kalem, yazdıkları/satırlar, saf saf duran Hz. Süleyman'ın atlarına benzetilmiş olup, yazdıkları fermanlar ve emri altına aldığı ülkelere olan tahakkümü ile hem Hz. Süleyman'a hem de İskender'e teşbih edilir.

Kalem, birçok acı ve ıstırap ile yoğrulmuş insanlara faydalı olmak için kamışlıktan koparılması, memleketinden ayrılıp başka yerlere gitmesi ile Fasih tarafından Hz. Muhammed'e ve hicretine benzetilir.

SONUÇ

17. yüzyılın önemli şairlerinden biri olan Fasih Ahmed, manzum ve mensur birçok eser kaleme almıştır. Müzisyen, ressam ve hattat olan şairin eserlerinin büyük bir bölümü yayımlanmıştır.

Kaynaklarda Kalem Makalesi/Kalem Risalesi olarak geçen eseri üzerinde ise bugüne kadar inceleme yapılmamıştır. Çalışmamızda eserin adı ve mahiyeti ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yaptığımız incelemeler sonucunda Fasîh'in Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'in hayatlarından bazı bölümleri kaleme aldığı iki risalesi/makalesine daha ulaşılmıştır. Kalem makalesi de bu iki risalenin baş tarafı olarak yazma nüshalarda çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle *Kalem Risâlesi* olarak adlandırılan mensur bölümün başındaki yedi beyitlik kıta/manzumenin içeriği, bahse konu üç risalenin aynı eserin farklı bölümleri olduğuna dair bilgiler barındırır. İncelememiz sonucu, üç risalenin aynı eser olduğu kanaatine varılmıştır. Bu bilgiler ışığında Fasîh'in bir "Peygamberler Risalesi" yazma gayretinde olduğu, iki peygamberin hayatından kesitler sunduğu, *Kalem Makalesinin* de bu eserin girişi olduğu söylenebilir.

Fasîh bu eserde, öncelikle dünya ve yaşam hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, acı ve ıstırapların bir dünya geleneği olduğunu belirtmiş ve bu sıkıntılardan sıyrılmak için peygamberlerin yaşamlarına ve mücadelelerine bakmak gerektiği kanaatine vardığını dile getirmiştir. Böylece peygamberlerin hayatlarını yazmaya başlamış olup sadece ikisi hakkında risale yazabilmiştir.

İlk risale olarak değerlendirdiğimiz Kalem Risâlesinde Fasîh, kalemin varlık âlemine gelişinden, nesne olarak üretimine, kullanımına ve işlevine; sembolik ve imge değer(ler)i açısından oluşturduğu anlam örüntülerine dair bilgiler ve görüşler sunmuştur. Kalemin teşbih ve mecaz unsuru olarak iletişimde olduğu nesnelere ve kişilere de genişçe yer verilmiştir. Yazı yazma aracı olan kalem, simgesel olarak "eğitim" ve "öğretim" kavramları ile oluşturduğu "yol gösterici alet/nesne: mesaj" bağlamındaki anlam örüntülerinden hareketle *risâlet/gönderi* arasında bir ilişki ağı kurulmuştur. Her bir peygamber, bir gönderi/mesaj/risâlet olduğundan peygamberlik ve kalem arasında önemli sembolik bağlar söz konusu olabilmektedir. Fasîh bu makalede adı geçen peygamberler ile kalemin sembolik ve imgesel anlam çağrışımlarını bir arada işlemiştir. Bir diğer deyişle; her bir peygamber(in risâleti), kalemin bir başka sembolik veya imgesel çağrışımdır.

Eserin ikinci risalesinde Hz. Âdem'in yaratılışı, meleklerle olan iletişimi, Hz. Havva ile olan münasebeti, dünyaya gelişleri, arayışları ve affedilmeleri anlatılmış; çekilen ıstırapların bir gün son bulacağı ve acıların yerini sevinçlerin alacağı vurgulanmıştır. Eserin üçüncü risalesinde Hz. İbrahim daha doğmamışken, halkın acıları, Nemrut'un baskıcı uygulamaları, bireysel arzular için çevredekilerin bertaraf edilmesi endişesi, geleceğini garanti altına almak için yapılan zulümler, Hz. İbrahim'in doğuşunu engellemek için katledilen nice çocuk ve ailelerinin çektiği sıkıntılar dile getirilmiştir. Ayrıca tüm bunların Hz. İbrahim'in yaşamasına engel olamadığı, umudun her zaman kazandığı, kurtuluş ve sevinçlerin de bir şekilde geleceği ve hakikatin tecelli edeceği ifade edilmiştir.

Fasîh'in Peygamberler Risâlesi olarak adlandırdığımız eserinin muhteva incelemesinin yapıldığı çalışmamızın devamı niteliğindeki eserin yeni yazıya aktarımı da en kısa sürede yayımlanacaktır.

KAYNAKÇA

ÇIPAN Mustafa, *Fasîh Ahmed Dede Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 1991.

ÇIPAN Mustafa, *Fasîh Divanı, İnceleme-Tenkidli Metin*, MEB. Yay., İstanbul 2003.

ÇIPAN, Mustafa "Fasîh Ahmed Dede", *DİA*, C.12, Ankara 1995, s. 213-214,

ESRAR DEDE, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, (Haz.: İlhan Genç), AKMB Yay., Ankara, 2000

FASÎH *Mecmua*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa 1514

FASÎH, *Kalem Makalesi*, Avusturya Milli Kütüphanesi, Flügel Mixt.22, yk.102b-107a (Österreichische Nationalbibliothek, Flügel Cod. Mixt.22, fol.102b-107a)

FASÎH, *Kalem Makalesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 10306, İbn 2833, yk. 62b-64b

FASÎH, *Kalem Makalesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 5561 yk. 101a-104b

FASÎH, *Kalem Makalesi*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 328 yk. 102b-106a

FASÎH, *Kalem Makalesi*, Milli Kütüphane “06 Mil Yz A 3554/6, yk. 40b-42a

FASÎH, *Kalem Makalesi*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4412/4 yk 156a-158b

FASÎH, *Kalem Makalesi*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi 855, yk. 259a-263b

İÇLİ AHMET (2014/a). “Fasîh’in Tenbâkû-nâmesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 7(31), 149-157.

İÇLİ AHMET (2014/b). “Fasîh’in Rûz u Şeb Münâzarası”. *Ekev Akademi Dergisi (Ekev Academy Journal)*(60), 513-537.

İÇLİ Ahmet (2016), “Fasîh’in Yeni Türkçe Şiirleri” *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* Volume:2, Issue: 1, Winter 2016, (189-204) Doi Number: 10.20322/lt.54591

İÇLİ AHMET, (2015a) “Fasîh’in Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri, Gazeller”, *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Bahar 2015. s. 49-73.

İÇLİ AHMET, (2015b) “Fasîh’in Yayınlanmamış Türkçe Rubâileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 219, Aralık 2015, s. 209-222

İÇLİ Ahmet, *Fasîh-i Mevlevî Gül ü Mül*, Karadeniz Dergi Yayınları, Ankara 2014.

Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012.

MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SÂDETTİN, *Tuhfe-i Hattâtîn* (Nşr.: İbnülemin Mahmud Kemal), İstanbul 1928.

SÂLİM EFENDİ, *Tezkiretü’ş-Şuara*, (Haz.: Adnan İnce), AKMB Yay., Ankara 2005.